

Vincze Ferenc

Tünedező Atlantiszok

A DUNA-SZIGETEK FUNKCIÓJA KORTÁRS SZÖVEGEK TÁJ- ÉS EMLÉKEZETKONSTRUKCIÓBAN*

A Duna táj- és emlékezetkonstruáló szerepének irodalmi és kulturális vonatkozásai hosszabb ideje meghatározó jelleggel vannak jelen a Közép- és Kelet-Európa irodalmait tematizáló kutatásokban. E kutatások többek között az útirajz és az utazási irodalom körébe tartozó olyan műveket vizsgálták, melyek időközben már hagyományt teremtve helyezték a Duna-menti vagy dunai utazásokat a középpontba. Az értelmezett művek közül többek között és a teljesség igénye nélkül itt olyanokat lehet kiemelni, mint Claudio Magristól a *Danubio* vagy Esterházy Pétertől a *Hahn-Hahn grófnő pillantása*.¹ Számos interpretáció választotta témájául a fentebbi műveket,² így hát nem véletlen, hogy a folyó szépirodalmi szövegekből álló antológiáját elkészítő Király Edit és Olivia Spiridon a kötetük felütésében szintén Esterházy említett művéből idéznek („Die Donau gibt es nicht, das ist sonnenklar!”), majd ezt így magyarázzák: „Mivel nem egy folyó, a Dunát szövegfolyamnak kell tekinteni, amely különböző felfogásokból, eszmékből és elbeszélésekből többféle nézőpont projekciós felületeként keletkezik, és Esterházy szavaival élve »szonettként, beszédmódként, diskurzusként« értelmezendő.”³ Amennyiben a Dunát szövegfolyamként fogjuk fel, mely különböző perspektívájú táj- és emlékezetrepresentációk színrevitelének is tekinthető, annyiban Esterházy regénye a magyar utazási irodalom olyan megújítójaként tűnik elénk, amely a különböző beszédmódok, megszólalási lehetőségek vegyítéseként is olvasható.⁴

Az utazási irodalom és ennek kutatása azonban nem csupán a Dunát és a folyót „kísérő” régiót állította a középpontba többek között a határ, a híd fogalmai mentén, hanem a Dunában elhelyezkedő sziget jelensége is a vizsgálódások előterébe került. Mind a szép-, mind a szakirodalomban kiemelt jelentőségűvé vált az Al-Duna vidékén egészen az 1970-es évek elejéig meglévő Ada Kaleh szigete, melyet a folyószabályozásnak köszönhetően aztán elárasztottak és így elsüllyesztettek. Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom határán elhelyezkedő szigetet a 19. század végén

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Ahogyan történik ez Király Edit 19. századi Duna-diskurzusokról szóló monográfiájának első fejezetében is: Edit Király, »Die Donau ist die Form«. *Strom-Diskurse in Texten und Bildern des 19. Jahrhunderts*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2017, 11–22.
- 2 Balajthy Ágnes utazási irodalomról szóló kötete Esterházy regényéről szólván Claudio Magris műve mellett előzményként Italo Calvino és Christoph Ransmayr szövegeit említi még teljesen indokoltan. Vö. Balajthy Ágnes, »Egy eredendő Mással!«. *Az utazás művészete a közelmúlt magyar irodalmában*, Debrecen Egyetemi, Debrecen, 2019, 154.
- 3 Vö. „Weil sie nicht ein Strom ist, muss die Donau als Textfluss angesehen werden, der aus verschiedenen Wahrnehmungen, Vorstellungen und Narrativen als Projektionsfläche vielfältiger Gesichtspunkte hervorgeht und, mit Esterházy gesprochen, als »ein Sonett, eine Sprechart, ein Diskurs« aufzufassen ist.” Edit Király – Olivia Spiridon, *Der Fluss als Textfluss = Der Fluss. Eine Donau-Anthologie der anderen Art*, szerk. Edit Király – Olivia Spiridon, Jung und Jung, Salzburg–Wien, 2018, 7.
- 4 Vö. Ágnes Balajthy, *Die neu definierten Traditionen der Reiseliteratur = Herausforderung der Literatur: Péter Esterházy*, szerk. Csongor Lőrincz – Péter L. Varga, De Gruyter, Berlin–Boston, 2021, 285–311.

fedezte fel magának az irodalom, határhelyzetével,⁵ különböző kultúrákat összekötő szerepével, majd későbbi, a 20. század második felében történő eltűnésével talán a legtöbbet tárgyalt szigetévé vált Kelet-Közép-Európának. Jelen tanulmányban – részben egy Ada Kaleh-reprezentáció kapcsán – arra teszek kísérletet, hogy a dunai szigetek megjelenítését és szerepét vizsgáljam két kortárs – egy magyar [Szálínger Balázs: *Al-dunai álom*⁶] és egy román [Claudiu M. Florian: *Vârstele jocului. Strada Cetății*]⁷ – szövegben, melyekben a sziget, feltevésem szerint, nem csupán a tájkonstrukció szerves része, hanem egyúttal az emlékezet működésének is jelentős elemévé válik.

A sziget mint geológiai képződmény meghatározásának jellegzetességei kiválóan megmutatkoznak már abban is, ahogyan egyrészt a szépirodalom, másrészt a szakirodalom kísérletet tesz a leírására vagy éppen pontosabb definíciójára. Mircea Cărtărescu *Ada-Kaleh, Ada-Kaleh* című esszéjében egy kép tárgyaként írja le a szigetet: „Még ma is emlékszem a szigetet ábrázoló kép illatára. Amikor ugráltam az ágyon, az a zöld sziget a halványsárga minaretjével szintén fel-le ugrált, míg az előtérben lévő török nő hol a Duna kissé rikító halványzöldjében, hol az ég kék foltjában lebegett.”⁸ Már ennél a leírásnál megfigyelhetjük, hogy a víz, a Duna az egyik viszonyítási pont a sziget megjelenítése kapcsán, ahogyan ez Király Edit szövegére is jellemző: „A sziget [kb. 1,7 km hosszú és 0,5 km széles] a Duna Kazán-szorosból való kilépésénél helyezkedett el, ahol a folyam hirtelen 900 méter szélessé válik, és áramlási iránya északkeletről délkeletre változik. A szigettel szemben a magyar oldalon Orsova, a szerb oldalon pedig Tekija volt.”⁹ Mindkét leírás – mind a szépirodalmi, mind a szakirodalmi – a Duna és a szárazföld viszonylatában határozza meg a sziget helyzetét, és ez összecseng Daniel Graziadei definíciós kísérletével, mely a szerző a Karib-térség angol, frankofón és hispán irodalmainak szigetreprezentációiról írt kötetében olvasható:

A [sziget] megnevezést közelebbről megvizsgálva kiderül, hogy a földrajz a Föld emberi szemszögből való megírását jelenti: a szigetre vonatkozó kérdésben a túl nagy kontinensektől és a tenger túl kicsi sziklától való elhatárolás ugyanis pusztán kulturális konvencióknak és önkényes méretezéseknek van alárendelve. [...] Már ez a két példa is mutatja, hogy a hangsúly lehet a vízen vagy a szárazföldön, de mindkét elem konstitutív. A sziget fogalma szempontjából tehát a víz és a szárazföld egyidejű jelenléte egy lehetséges megkülönböztető jegy a szárazföldtől.¹⁰

5 Vö. Edit Király, *Am Schnittpunkt der Grenzen. Topik und Topografie der Schwelle am Beispiel des Eisernen Tores und der Insel Ada Kaleh = Die Donau und ihre Grenzen. Literarische und filmische Einblicke in den Donaauraum*, szerk. Olivia Spiridon, transcript, Bielefeld, 2019, 210.

6 Szálínger Balázs, *Al-dunai álom*, Magvető, Budapest, 2020.

7 Claudiu M. Florian, *Vârstele jocului. Strada Cetății*, Cartea Românească, București, 2012.

8 Vö. „Noch heute erinnere ich mich an den Geruch des Bildes mit der Insel. Als ich auf dem Bett herumhüpfte, hüpfte auch die grüne Insel mit dem blassgelben Minarett auf und ab, während die türkische Frau im Vordergrund mal im blassen Grün der Donau und mal im blauen Fleck des Himmels schwamm.“ Mircea Cărtărescu, *Ada-Kaleh, Ada-Kaleh. Auf dem Grund der Donau/Rumänien = Der Fluss. Eine Donau-Anthologie der anderen Art*, 271.

9 Vö. „Die Insel [etwa 1,7 km lang und 0,5 km breit] lag am Austritt der Donau aus dem Kazanpass, wo der Strom plötzlich die Breite von 900 Metern erlangt und seine Laufrichtung sich von Nordosten nach Südosten ändert. Gegenüber der Insel lag auf der ungarischen Seite Orsova, auf der serbischen Tekija.“ Király, *Am Schnittpunkt der Grenzen*, 210.

10 Vö. „Bei der genaueren Betrachtung der Bezeichnung [Insel] wird deutlich, dass Geographie Schreibung der Erde aus menschlicher Perspektive bedeutet: Schließlich unterliegt die Frage nach

Mint tehát Graziadei fogalmaz, a sziget a víz és a föld együttes jelenlétének és megfelelő „együttállásának” köszönhetően különböztethető meg a kontinenstől, vagy a szárazföldtől. Viszont ez a meghatározás arra is kitér, hogy például a skót (az a terület nevezhető szigetnek, mely egy évre elegendő táplálékot nyújt egy birkának) vagy viking (az a terület, ami körülhajózható) definíció szempontrendszerében alapvető eltéréseket mutat, bár mindkettőben felfedezhető az emberi perspektíva jelentékeny szerepe.¹¹ Mindebből részben az is következik, hogy bizonyos általános megállapításokon túl, a sziget[ek] definíciójakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, amint azt a reprezentációi meghatározzák, és ez azt is jelenti, hogy „[m]inden szigetnek megvan a maga logikája, és a sajátos élettörténetéről mesél”,¹² és természetszerűleg – ahogyan erre szintén a karibi térség szigetei kapcsán Ottmar Ette is kitér – egy tágabb összefüggésrendszerben, azaz a szigetek történetének hálózatában is értelmezhetőek. Mint majd látni fogjuk, a szóba kerülő dunai szigetek esetében kevésbé beszélhetünk a karibi szigetvilághoz fogható hálózatról, viszont az említendő szigetek mindenképpen egy tágabb jelentésháló részét képezik, tehát a kelet-európai régiót érintő vonatkozásoktól sem lehet függetleníteni őket.

Ada Kaleh mint példa és konstrukciós gyakorlat

Szálinger Balázs 2020-ban megjelent *Al-dunai álom* című kötete felépítését és szándékát tekintve a magyar utazási irodalmi hagyományba érkezik, előzményének tekinthetjük a *Hahn-Hahn grófnő pillantásán* túl¹³ Kiss Noémi *Rongyos ékszerdoboz*¹⁴ című kötetét. Érdemes röviden figyelmet szentelni a hagyományként érthető kötetek struktúrájának és így tagolásának, hiszen éppen ezek viszonyában mutathatunk majd rá a Szálinger-szöveg eltérő működésmódjára és az Ada Kaleh sziget jelentőségére.

A *Hahn-Hahn grófnő pillantása* az utazó–turista oppozíció újszerű felfogásában is megragadható,¹⁵ emellett azonban „szövegalakító eljárásai az írás, az olvasás és utazás között létesülő összefüggésrendszerre világítanak rá.”¹⁶ Struktúrája, címadási technikája egyrészt összefüggésben áll a szövegalkotási eljárásokkal, másrészt te-

der Insel und ihrer Abgrenzung von den zu großen Kontinenten und den zu kleinen Klippen im Meer bloß kulturellen Konventionen und mutwilligen Skalierungen. [...] Diese beiden Beispiele zeigen bereits, dass der Fokus entweder auf dem Wasser oder auf dem Land liegen kann, dass aber beide Elemente konstitutiv sind. Für den Begriff der Insel ist daher die simultane Anwesenheit von Wasser und Land ein mögliches Distinktionsmerkmal vom trockenen Kontinent.” Daniel Graziadei, *Insel(n) im Archipel. Zur Verwendung einer Raumfigur in den zeitgenössischen anglo-, franko- und hispanophonen Literaturen der Karibik*, Wilhelm Fink, Paderborn, 2017, 24.

11 Vö. Uo.

12 Vö. „Jede Insel besitzt dabei ihre Eigen-Logik, berichtet uns von ihrer jeweils spezifischen Lebens-Geschichte” Ottmar Ette, *Reise/Landschaften: (W)Orte auf der Durchreise in einer transrealen Reiseliteratur = Uő, Weltfraktale. Wege durch die Literaturen der Welt*, J. B. Metzler, Stuttgart, 2017, 117.

13 Esterházy Péter, *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, Magvető, Budapest, 1991.

14 Kiss Noémi, *Rongyos ékszerdoboz. Utazások keleten*, Magvető, Budapest, 2009. Ennek bővített, második kiadása 2018-ban jelent meg szintén a Magvető Kiadó gondozásában.

15 Erre utal Fodor Péter is írásában: „Esterházy regényének bizonyos szöveghelyei viszont éppen e látványos és biztonságos oppozíció elbonyolításaként olvashatóak, elegendő talán most csak a klisékért élő-haló utazó alakjára utalnunk.” Fodor Péter, *A közvetítés kódjai*, Alföld 2003/3., 54. Ezt említi a korábban már idézett Balajthy-tanulmány is: Balajthy, „Egy eredendő Mással”, 51.

16 Uo.

matikus szinten a Duna forrásától követi a folyam útját egészen a Duna-deltáig. Teszi ezt úgy, hogy „a tudományos és szépirodalmi diskurzusformákat invenciózus módon vegyítő, lírai hangvételű leírásokat, történelemfilozófiai eszmefuttatásokat, Goethe- és Kafka-kommentárokat ötvöző szöveg leginkább az irónia fogalmának segítségével találja megragadhatónak a Duna-menti vidék kulturális klímáját.”¹⁷ Részben hasonlóképpen tagolódik és épül fel Kiss Noémi *Rongyos ékszerdoboz* című kötete is, mely nem a Duna-menti táj kulturális témáját helyezi a középpontba, hanem Kelet-Európa régióját, elfeledett vagy kevésbé előtérben lévő vidékeit tárja az olvasó elé. A szövegalkotási folyamatok reflexív megjelenítése sokkal kevésbé jellemzi ez utóbbi szöveget, azonban mindkettő hasonló abban a tekintetben, hogy a struktúrát az utazás kivitelezésének módja és folyamata határozza meg. Míg a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* esetén a Duna mentén vagy a dunai, A-ból B-be történő utazás a domináns, addig a *Rongyos ékszerdoboz* célirányultsága ennél kevésbé egyértelmű, hiszen a kelet-európai tájegységeket, városokat érintő „körutazás” áll a fókuszban (amit a második kiadás bővített változata a kiegészített tájegységekkel meg is erősít), s ezzel természetesen kapcsolódik az Esterházy-szöveg által újrakonstruált utazó–turista opozícióhoz is. Ezt a struktúrát kiegészíti továbbá a mindkét kötet végén szerepeltetett bibliográfia, mely a vonatkozó és felhasznált szép- és szakirodalmat gyűjti egybe, hogy tájékozódási pontot nyújtson a továbbolvasáshoz, és megteremtse egyfajta referenciakeretet a leírtakkal kapcsolatosan.

Szálinger Balázs kötete ebbe a hagyományba lép be, de ami az utazás gyakorlatát illeti, egy másfajta variációt kínál. A szöveg felépítését és a fejezetek beosztását az al-dunai régióban eltöltött egy hónap szervezi, minden fejezet címe az ott töltött napok számát helyezi előtérbe (*Első nap, Második nap... Harmincegyedik nap*). Ezt a gyakorlatot tekintve a szöveg a naplórás technikáját is megidézi, és így az utazás dokumentálása összekapcsolódik a napok múlását bejelentő paratextuális elemmel. Az utazás fókuszában tágabb értelemben az al-dunai régió áll, de maga az utazás kivitelezésének mikéntje szűkíti a célterületet, és így a középpontba az al-dunai város, Orsova kerül.

Nincsenek már meg ezek a széles, nyugodt ligetek. De már Ógradina se létezik. Ez a terület most Jeselnicához, a valamikor szomszéd faluhoz tartozik. Jeselnica is máshol van ma, mint azelőtt. Minden máshol van, mint azelőtt. Ötven éve még Duna-sziget is volt itt: ma harmincméternyi víz takarja. [...] A 2018. év egyik tavaszi hónapját töltjük itt a feleséggel és az érkező fiunkkal. [...] Elsőreggeles *Google Translate*-ismerkedés a vendéglátóinkkal, Julietával [dzsuliétával] és Gigivel [dzsidszivel] a konyhában. Frissnyugdíjasok. Orsován laknak, az év nagyobb részét mégis itt töltik, a várostól tíz kilométerre, ebben a folyóparti nyaralóban.¹⁸

A kötet felütésében meghatározásra kerül a helyszín, az Orsovától tíz kilométerre fekvő nyaralóház Jeselnicán, s emellett már itt hangsúlyos szerephez jut a múlt és a jelen között felfedezhető feszültség, mármint ami a korábbi települések eltűnését és

17 Uo., 155.

18 Szálinger, *l. m.*, 7–8.

a jelenlegiek helyzetét érinti. Rögtön a szöveg elején szembeötlő, hogy az említett utazási irodalom hagyományától eltérően itt nem a valahová eljutás vagy a körutazás fogja szervezni a szöveg alakulását, hanem a „csillagtúraszerű” mozgás, hiszen az utazók kiindulási és érkezési helye rögzített, már amennyiben mindig Jeselnicáról indulnak el és ugyanide térnek még aznap, vagy pár nap elteltével vissza.¹⁹ Hasonlóképpen szerveződik az utazás, mint Esther Kinsky *Banatsko*²⁰ című szövegében, melyben az én-elbeszélő Battonyát, egy a magyar–román–szerb határ mentén fekvő települést választja kiindulópontnak, és innen indulva járja be a történelmi Bánság jelenleg szerb, román vagy éppen magyar vidékeit, szintén csillagtúraszerűen szervezve mozgását.

Ennyiben azt is megállapíthatjuk, az utazás efféle gyakorlata nem csupán szervezi a szöveget [együtt a naplószerű beosztással], hanem egyúttal éppen az utazási forma jellegzetessége az, mely a fókuszot is kijelöli, hiszen az állandó kiindulópont és érkezési helyszín azonossága konkrétan erre a területre, városra irányítja a figyelmünket, és, nem mellékesen, azt a szöveg mindvégig is meg is tartja. Mindennek a helyszín empirikus megtapasztalása szempontjából is jelentősége lesz, hiszen az állandó jellegű visszatérések különböző nézőpontokból teszik megfigyelhetővé és leírhatóvá mind a konkrét szálláshelyet, mind Orsova városát.

A szerb oldalra tervezett egyik utazást megelőzően már előre kijelölik azt a pontot, ahonnan megörökíteni kívánják Jeselnicát és Orsovát: „Holnapután, ahogy a Vidin-Bor-túráról jövünk haza, megcsináljuk a fényképet a szerb oldalról. Távcsővel úgy láttuk, van ennek a szemközi magas útnak egy szakasza, ahol biztonságosan meg lehet állni.”²¹ Majd ezt követően olvashatunk arról a momentumról, mely a megpillantás vagy a megörökítés körülményeit és tapasztalatát írja le: „Ismeretlen tájon, egy idegenül viselkedő Duna mellől meglátni kívülről a Kárpátokat... Lehetne így-úgy csavarni-csúrní, visszavonni-kitágítani-lábjegyzetelni, korrektté tenni, azt mondani, hogy *bizonyos értelemben*, de ne, hadd ne. Felemelő érzés volt, hogy az ott már: a hazám.”²² Mindkét idézetben felfedezhetjük a megjelölés azon gesztusát, mely révén (már előre és újra) rámutatás történik a kiindulás és a visszatérés helyszínéül választott pontra, ráadásul mindkét esetben ehhez hozzákapcsolódik a „haza” kifejezése, ami mintegy megerősíti a fókuszba állítás tényét. Mindezt hangsúlyozza egy másik szövegrészlet is, mely a csillagtúraszerű utazások egy későbbikén történik, viszont szintén a Dunának mint távolságot teremtő földrajzi elemnek köszönhetően válik lehetővé:

Mielőtt Orsovához ér, egy derékszögnél élesebb kanyart vet a folyó, ez a bizonyos Duna-könyök volt a történelmi Magyarország legdélebbi pontja. Itt van a Háromtorony/Trikule erőd, vízben állnak a toronyok, most csak kettő látszott ki. Az évek meg vannak számlálva. Vele szemben vagyunk, a szerb oldalon Donij Milanovácon. Falunál életesebb, városnak karcsú hely kikötő-

19 Vö. a csillagtúra konkrét leírásával: „Több nagy kirándulást is tervezünk innen. 1. Vidin–Cafalat–Bor, avagy Bulgária és Szerbia. 2. Almásvidék 3. Herkulesfürdő 4. A Transalpina-út – Gig javaslatára, mégpedig a Târgu Jiu [Zsilvásárhely] felé, azaz a Kárpátokon kívülről, odaátról pedig Szászsebes és Petrozsény érintésével vissza. Ezt majd később, a második blokkban csináljuk meg.” *Uo.*, 18–19.

20 Esther Kinsky, *Banatsko*, Scolar, Budapest, 2013.

21 Szálinger, *l. m.*, 72.

22 *Uo.*, 99.

vel, balatoni filínggel. [...] A terv szerint a Kis-Kazán-szoros után megállunk a tetőn, amit minden reggel látok az asztalomtól. Távcsővel megkeressük Gigikié házát. Furcsa lesz újra megpillantani, főleg egy másik országból.²³

Ezeket a kijelöléseket magában a leírásban az át- vagy a túloldalra való tekintés elterő perspektívája szervezi, mintegy az adja többek között ezeknek a leírásoknak az eseményszerűségét, hogy a Duna révén beleíródik a tájba (és ennek leírásába) az elválasztottság, és mindez ráadásul szorosan összekapcsolódik a történelmi események, helyszínek felelevenítésével, és azzal a feszültséggel, melyet a múlt és a jelen között megtörtént változások alakítanak. Tehát az utazás leírása alapvetően ebben az elválasztottságban ragadható meg, a jelen empirikus tapasztalatát a folyó általi megosztottság szervezi, amire ráíródnak a múltbéli történések vagy status quo-k a felidézések által. Itt lényeges hangsúlyozni azt is, hogy a perspektívaváltások eközben eredőjük és tárgyuk azonossága révén a csillagtúraszerű utazás és ezáltal a fókuszált helyszín jelentőségét emelik ki.

„Ötven éve még Duna-sziget is volt itt: ma harmincméternyi víz takarja.” – olvashatjuk a Szálínger-kötet nyitó fejezetében. Miközben a korábban idézett passzus kijelöli a kiindulás és megérkezés helyszínét, Jeselnicát és egyúttal Orsovát, a települések nem önmagukban jelennek meg, hanem a már elsüllyesztett Duna-szigettel együtt. Az utazó/turista elsősorban Orsova városát állítja a középpontba, erre a településre vonatkozik a legtöbb szakirodalom, történet vagy kulturális utalás. Azonban a város minduntalan Ada Kaleh szigetével párhuzamosan jelenik meg, ahogyan ez például más szövegek esetén is megfigyelhető. A folyamszabályozást is felidéző Mircea Cărtărescu-esszé előterében az Ada Kaleh sziget áll, de közben éppen az elárasztás kapcsán a szigetet együtt említi a várossal: „De azt nem tudtam meg, hogy Orsova városa eltűnt volna a vízben. Hasonlóképpen keveset tudtam meg arról is, hogy az Ada Kaleh sziget, mely már jóval azelőtt izgatta a fantáziámat, hogy ténylegesen megismertem volna, most harcsák és tokhalak népesítik be a víztározó iszapos alján.”²⁴ Jókai Mór *Az aranyember* című regényében, mely jelentősen hozzájárul a „Senki” szigetének bemutatásával az Ada Kaleh sziget mitizálásához, a Dunán utazók előbb Orsovát érik el, és ehhez képest kerül meghatározásra a sziget, annak helyzete – mind földrajzilag, mind kulturálisan. A kultúrák metszéspontján elhelyezkedő szigetet sok esetben egy letűnt és eltűnt világgal azonosítják, így természetsszerűleg jelentősebb érdeklődés övezi a történetét és a körülötte felépített mítoszokat, mint az Osztrák–Magyar Monarchia határvárosát, Orsovát – legalábbis a szép- és szakirodalmi megközelítések tárgyalásmódja erről tanúskodik. *Az aranyember* kapcsán Király Edit éppen arra mutat rá, hogy Orsova egy olyan határváros volt, mely nem csupán két birodalom, hanem két világnézet/felfogás, a Kelet és a Nyugat közötti határon helyezkedik el.²⁵ Azonban e kettőségben meghatározható város mégis sokszor az

23 Uo., 142–143.

24 „Aber ich hatte nicht erfahren, ob die Stadt Orschowa im Wasser verschwinden würde. Genausowenig hatte ich erfahren, daß die Insel Ada-Kaleh, die meine Phantasie schon lange angeregt hatte, bevor ich sie tatsächlich kennenlernte, nunmehr von Welsen und Stören am schlammigen Grund des Stausees bevölkert sein würde.” Cărtărescu, *Ada-Kaleh, Ada-Kaleh*, 277.

25 Vö. „Sie liegt an der Stelle, wo der Reisende an einer Trennlinie zwischen der chaotischen Welt des Orients und der geordneten des Okzidents anlangt. In der sakralen Bedeutungsschicht

Ada Kaleh helyének kijelölésében játszott/játszik szerepet, ahogyan például a sziget leírásakor ezt Király Edit is teszi: „A szigettel szemben a magyar oldalon Orsova, a szerb oldalon Tekija feküdt.”²⁶

Mindezzel azt kívántam érzékeltetni, hogy Orsova sok esetben a sziget reprezentációjának színrevitelében jut szerephez, és ez a gesztus figyelhető meg részben Szálinger kötetében is. Azonban a fentebb ismételten kiemelt idézet részlet arra is felhívja a figyelmünket, hogy ez az elemzett kötetben a legelső esetben a sziget nevének az elhallgatásával kapcsolódik össze: míg a város neve egyértelműen megjelenik, addig a sziget csupán „Duna-szigetként” kerül említésre. Ez a gesztus, úgy vélem, az egész szöveget meghatározza, és ennek az eljárásnak az elemzése révén juthatunk közelebb a sziget táj- és emlékezetkonstrukcióban betöltött szerepéhez Szálinger kötetében.

Az mindenképpen látványos, hogy az *Al-dunai álom* című szöveg fókuszában Orsova és a város régióbeli szerepe áll, tehát a vidéket tematizáló írások jelentős részével szemben nem Ada Kaleh kerül a középpontba. Sőt, mintha annak is tanúi lehetnénk, hogy a sziget körül épült mítosz dekonstrukciója is megtörténne, például a Jókait megemlítő passzus ezt támaszthatja alá: „A legtöbb magyar olvasó Jókai regényében találkozott a Vaskapuval. Az arany emberben szereplő Senki szigete ihletője sokak szerint az Ada Kaleh [bár vannak esélyesebbek, az Ada Kaleh például nem volt se lakatlan, se elfelejtett]. A sziklaszorosokat megőrkítő Jókai nem járt az Al-Dunán. [...] Na jó, nem egyértelmű, hogy Jókai nem járt itt, olvastam erről igent is, nemet is. De az igenes verzió is úgy szól, hogy időskorában, bőven a regény megírása után járt Orsován...”²⁷

Mindemellett újra és újra hangsúlyos pozícióba kerülnek azok a tájleírások vagy éppen adatok, korabeli újságcikkek, archívumokban fellelhető írások, melyek Orsovát emelik ki, vagy éppen a városhoz kapcsolódnak, a város történetéről szólnak. Itt lehet megemlíteni Krúdy Gyula nevét, aki – mint fogalmaz a szöveg – szintén „összekapcsolódott ezzel a vidékkel. És neki se kellett ehhez eljönni személyesen, bőven elég volt a postára járnia. Tizenhét-tizennyolc éves korában Krúdy Gyula az Orsova című lap állandó tárcistája volt, sőt ekkor szinte csak itt közölt bármit is.”²⁸ A nem sokkal a Jókait érintő megjegyzés után szereplő részlet látványosan módosítani kívánja a reprezentációs teret, annak felépítését, hiszen itt egy másik, szintén elismert magyar író munkássága válik hozzákapcsolhatóvá a vidékhez, konkrétan a városhoz, nem Ada Kaleh szigetéhez. Ahogyan szintén ezt a sort és ezt a gesztust alakítja tovább Hans Christian Andersen megemlítése: a „dán meseköltő 1841-ben érkezett Magyarországra, hajón, délről. Orsován neki le kellett ülnie a Balkánról érkező számára kötelező tíznapos vesztegzárat.”²⁹ Vagy Wilhelm Richter német utazó

des Romans wird sie als ein Purgatorium metaphorisiert, das zwei auch moralisch gewertete Weltgegenden voneinander „trennt:“ [Azon a ponton fekszik, ahol az utazó a keleti világ kaotikus és a Nyugat rendezett világa közötti választóvonalhoz érkezik. A regény szakrális jelentésrétegében a világ két, erkölcsileg is értékelt területét elválasztó tisztítóütként metaforizálódik:] Király, »Die Donau ist die Form«, 367. [A magyar szöveg saját fordításom.]

26 „Gegenüber der Insel lag auf der ungarischen Seite Orschowa, auf der serbischen Tekija.” Király, *Am Schnittpunkt der Grenzen*, 210.

27 Szálinger, *I. m.*, 28.

28 *Uo.*, 29.

29 *Uo.*, 37.

említése is ide kapcsolható, aki „három évvel később járt Orsován, szintén az Allion alatti karanténban kezdte.”³⁰

A felidézett szövegekből – amint azt Balajthy Ágnes Esterházy Duna-könyve kapcsán megfogalmazta³¹ – bomlanak ki itt Orsova elfeledett történetei, és ezek nem csupán az emlékéllítés intenciójával történnek, egyúttal a vidék reprezentációját is alakítják. Ennek a gesztusnak a hátterét az Orsován található múzeum leírása világítja meg talán a leginkább, mely a városban nemrég nyílt múzeum funkcióját és tevékenységét a folyamrendezésről, és így a város elpusztításáról szóló filmet középpontba helyezve mutatja be:

Ezen a folyamatosan ismétlődő filmen kívül a kiállítás egyáltalán nem foglalkozik a régi várossal. Kicsit se. Annál több szó esik az Ada Kaleh szigetről, a természetről meg a római múltból. De mindez, mondom, ötven négyzetméteren. Az persze érthető, hogy a valamikori határsziget, amit törökök laktak, és valahogy itt felejtődött a huszadik század elejére a múltból, aztán elsüllyedt, víz alatt van, mitikus, izgalmas, divatos. De a régi Orsova, mint egy egész lebontott és víz alá került város, nem mellesleg a mai orsovaiak nagy részének gyerekkorát jelentő település, igazán érdemelhetne több figyelmet. Főként Orsován.³²

Az utazó szerint Ada Kaleh legendája és reprezentációi elfedik Orsova vélt vagy valós jelentőségét a régióban. Azáltal, hogy a Szálinger-szövegben nem Ada Kaleh, hanem Orsova kerül a fókuszba, módosul a vidék reprezentációja. Ezt az elképzelést erősíti meg a kötet vége felé található megjegyzés is, mely ismételten megidézi a múzeumot, a filmet, és többek között Ada Kaleh felülreprezentációját nevezi meg okként a régi Orsova emlékének elpusztulásáért: „A régi város emlékei eltűntek. Iskola, hivatali papírok, könyvek, tárgyak. Térképek, a város múltja, sajtója, semmi se lett megőrizve folytatva vagy felmutatva. A fél éve nyílt múzeumban a múltidézés fókuszában leginkább a természet és az Ada Kaleh sziget áll. Hát így pusztult el a régi Orsova.”³³ Viszont míg maga az idézett szövegrészlet konkrétan a filmre és a múzeumra utal, a szövegalkotási technikákat és ezek konstrukciós szerepét tekintve azt is megállapíthatjuk, hogy mindez kiterjeszhető az Ada Kaleh történetét és diskurzusát építő és alakító szövegekre, tehát mintegy azt sugallja a szöveg, hogy ezek is felelősek a régi Orsova emlékének pusztulásáért. Tehát a múzeum vagy éppen a film mint emlékezhely működésének bírálatát is megfigyelhetjük, hiszen ezek a szöveg intenciója alapján nem töltik be azt a funkciójukat, melyet éppen az emlékezet spontán működésének hiányában kellene betöltsenek.³⁴

30 Uo.

31 Vö. „Az anekdotafüzérekéből, elbeszéléstörödékekből, fiktív levelekből úgy bomlik ki két [vagy inkább számtalan] Duna-kaland története, hogy az útleírás más szövegek, beszédmodok, hagyományrendszerek, kultúráváltozatok, történelmi korok közti barangolássá válik.” Balajthy, „Egy eredendő Máshol”, 157.

32 Szálinger, *l. m.*, 159.

33 Uo., 201.

34 Vö. „Az emlékezhelyeket az az érzés szüli és élteti, hogy már nincs spontán emlékezet. Mivel az emlékezetmegőrző cselekedetek már nem mennek végbe természetesen, archívumokat kell létrehozni, évfordulókat, ünnepeket kell tartani, temetési beszédeket kell mondani, és fel kell jegyezni az eseményeket. A kisebbségek által védett, privilegizált és féltékenyen óvott helyekre

Ennek fényében vizsgálva a szöveget, annak lehetünk tanúi, hogy az Ada Kaleh sziget, melyet a Duna mint egyfajta archívum őriz, nem kerül ugyan középpontba, viszont mégis szervezi azt a reprezentációs teret, melynek fókuszában Orsova helyezkedik el. Némelykor a régi Orsova felidézése földrajzi tekintetben is a szigethez való viszonyában történik meg, és egy már nem létező hely emlékeztet egy szintén nem létező helyre: „Hazafelé fel akartunk menni az Allion-hegyre, ami Orsovával szemben van, a valamikori Ada Kaleh sziget magasságában kezdődik. Ez a sziget a mi kis elsüllyedt Atlantiszunk. [...] Osztrák–magyar katonaság vigyázott a szigetre, viszont a szigeti rendet török csendőrök tartották kézben. 1912-ben menetrendszerű motorcsónakjárat indult Orsova és a sziget között.”³⁵ Vagy egy másik helyen hasonlóképpen a sziget fekvése határozza meg a régi város helyét: „A szigettel szemben, ahol most az Ada Kaleh feliratú tábla van, volt a piacuk. Egy Dunába ömlő erecskét neveztek el a duzzasztás után a szigetről, így maradt meg a mai, úgymond aktuális térképen a sziget neve.”³⁶ A tábla nem egyszerűen a szigetre emlékeztet, ebben a megfogalmazásban a város emlékezhelyeként is funkcionál, hiszen a névadás, a hajdani piac mind a városra mutatnak rá. A földrajzi helyeken kívül részben hasonlóképpen működnek a kötetben megidézett szövegek, hiszen az Ada Kalehet tematizáló szövegek, a szigetről zajló diskurzus alapvetően a város múltjának, történetének és pusztulásának megidézését szolgálják, tehát a földrajzilag elsüllyedt sziget és annak mitikus vagy kevésbé legendás reprezentációi Orsova emlékezhelyévé válnak. Mindez pedig annak a szövegalkotási technikának is köszönhető, mely a kötet egyik elsődleges szervezője, és mely az utazási irodalom kapcsán többször játékba hozott kultúrtechnikák (utazás, írás, olvasás)³⁷ mellett a filológia alapvető eljárásaira is emlékeztethet bennünket. Hans Ulrich Gumbrecht úgy fogalmaz, hogy a filológiai tevékenység alapvetően a textuális múlthoz való fordulásban ragadható meg, és célja a kulturális múlt szövegeinek közvetítése és előállítása.³⁸ Annyiban Szálinger kötetének szövegalkotó és kompozíciós eljárásai nem állnak távol ettől, amennyiben éppen Orsova múltjának felfedezését és előállítását kísérik meg megvalósítani. Ahogy ezt teszik, az mindenképpen figyelemreméltó, mivel a szövegek összegyűjtése, rendezése, kiadása, ezek kommentárokkal való ellátása és az egyes elemek történeti összekapcsolása éppen a filológia kultúrtechnikájának módszereit idézik meg,³⁹ és

menekült emlékezet jól példázza az emlékezhelyek működését.” Pierre Nora, *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, vál., szerk. K. Horváth Zsolt, ford. Haas Lídia et al., Napvilág, Budapest, 2009, 19.

35 Szálinger, *I. m.*, 14.

36 *Uo.*, 102.

37 Erre az összefüggésre például Esterházy *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című kötete kapcsán többen is rámutatnak. Fodor Péter így fogalmaz: „A regény metafiktív alakzatainak részletes vizsgálatra számos argumentumot szolgáltathatna arra, hogy a szövegbeli kijelentések túlnyomórészt hangsúlyozottan textuális kontextusra vonatkoztatva juttathatók jelentéshez; utazás, olvasás és írás szétszálazhatatlanul fonódnak össze a regénybeli utazó-elbeszélő esetében.” Fodor, *I. m.*, 58. Király Edit monográfiájában szereplő alfejezet is ezt problematizálja. Vö. Király, »Die Donau ist die Form«, 201–203. [A *Schreiben, Lesen, Reisen – Apodemiken* című alfejezet.]

38 Vö. Másodszor, mivel a filológia a textuális múlt iránt érzett vágyból emelkedik ki, legfontosabb, kettős feladata a kulturális múlt szövegeiből származó szövegek azonosítása és helyreállítása. Hans Ulrich Gumbrecht, *Miben áll a filológia hatalma?*, ford. Balajthy Ágnes, *Filológiai Közöny* 2015/2., 162.

39 Vö. „A töredékek azonosítása, a szövegkiadás és a történeti kommentárok írása: ez tehát a három alapvető filológiai tevékenység. Ezek a tevékenységek és a mögöttük meghúzódó

voltaképpen éppen ezáltal lepleződik le a szöveg azon gesztusa, mely a reprezentáció terét módosítani kívánja.

A sziget mint a beszéd és az emlékezés lehetősége

Míg Szálinger Balázs kötetében Ada Kaleh és Orsova reprezentációi konkurens alakzatokként váltak megragadhatóvá, addig Claudiu M. Florian *Vârstele jocului. Strada Cetății*⁴⁰ című regényében, noha a Duna-sziget szintén szerves eleme az emlékezésnek és az emlékezet működésének, funkciója egészen más természetű. Az önéletrajzi ihletettséggű regény egy gyerek perspektívájából meséli a gyerekkor történetét, a cselekmény helyszíne a hetvenes évek Romániája, tehát a Ceaușescu-diktatúra és a kommunizmus időszaka. A nagyszüleinél nevelkedő hatéves kisgyerek naivan csodálkozik rá az őt körülvevő világra, melynek logikáját, működésmódját nem igazán érti, viszont leírásaiból, tapasztalataiból olvasóként számos következtetést tudunk levonni. Ha a cselekmény konkrét helyszínét tekintjük, akkor a regényvilág a dél-erdélyi Fogarastól északra elhelyezkedő erdélyi szász vidékre kalauzol bennünket, s a regény elején, ha nem is kerül megnevezésre a település, a környék leírásából⁴¹ arra következtethetünk, hogy a történet jelentős része Kóhalmon [Rupea – románul, Reps – németül, Răppes – szászul] játszódik. Nem felesleges megadni a település különböző megnevezéseit, mivel a regényvilágot erőteljesen szervezi az egymás melletti kulturális különbségek találkozása, továbbá az ebből fakadó és a regény szövevébe szervesen beépülő többnyelvűség reprezentációja. A nagymama erdélyi szász felmenőkkel rendelkezik, míg a nagyapa román, ráadásul az elbeszélés ezt konkrét régióhoz is köti, oltyán, tehát Olténiából való.

Azt mondják, Nagyapa is oltyán, mert a fiútestvérei és lánytestvérei Olténiában élnek. Ez egy másik olyan hely, amit mostanáig sohasem láttam, Olténia. De elképzelem Nagyapát, ahogy valamikor elindult felfelé a románul Olt, németül Alt folyó mentén, és amikor ideért, találkozott Nagymamával, azóta mindketten rám vigyáznak. Azt is tudom, hogy nálunk nincsenek oltyánok. Annyi van, amennyi van – és kész. Mint Nagyapa. Az óvodában sincsenek oltyán gyerekek. Csak szász gyerekek, román gyerekek, én, Karoline, egy magyar gyerek – Jenő –, s néhány cigány, de ők másik csoportba járnak.⁴²

A leírásból nem csupán a nagyapa származására derül fény, hanem egyúttal a település közösségének összetételéről és így a többnyelvű környezetről is képet kaphatunk. Emellett az idézett részlet azt is árnyaltan megmutatja, hogy az én-elbeszélő kislány önmagát egy köztes kategóriába sorolja, hiszen nem a szász vagy a román gyerekek

tudományos kompetenciák használata azonban a három alapvető filológiai készségen túl előfeltételezik a különböző történelmi korok és kultúrák közti különbségek felismerését, tehát a historizálás képességét." *Uo.*, 163.

40 Magyarul: Claudiu M. Florian, *Játszadázások kora. Erdélyi gyermekkorom regény*, ford. Koszta Gabriella, Vince, Budapest, 2017. A továbbiakban a regény magyar fordítására fogok hivatkozni.

41 Vö. „És ott van még Dacia. Az is egy falu a községünk és Zsiberk között, fentről, a várból is látszik a hegyes templomtornya, s körülötte a néhány csúcsos, dombok közé ékelődő háztető.” *Uo.*, 9.

42 *Uo.*, 50.

között említi önmagát. Szülei munkájuknak köszönhetően Bukarestben élnek, az anya a fentebbi nagyszülők gyereke, míg az apa egy regáti román családból származik. A regény felépítése a rokonság megismertetését helyezi előtérbe. Az első nagyobb rész a közvetlen környezet bemutatására szorítkozik, és ebből már felsejlenek azok a rokoni szálak, melyek a későbbiekben mind egy-egy fejezet keretében ismerhetők meg. Míg a második nagyobb fejezetben [*A fehér Mercedes*] a nagyanya Németországba emigrált testvéreinek látogatásán keresztül⁴³ a szülőföld elhagyása, a távoli, de csábító Nyugat tematizálódik, addig a harmadik fejezetben [*Oltyánok*] a nagyapa származása és családja⁴⁴ kerül a fókuszba. Az ötödik és egyben záró fejezetben a kisgyerek élettörténete szempontjából fontos esemény következik be, az óvoda befejezése után iskolába megy, és ismét a családi körülmények, a szülők életének kilátástalansága problematizálódik.

A felsorolásból kihagyott negyedik fejezetben történik egyedül kimozdulás a korábban felvázolt közvetlen környezetből, tehát Dél-Erdélyből, Kóhalom vidékéről. „Itt az ideje, hogy *dieser Kleine*, »ez a kicsi« megismerje a másik nagyszüleit is”⁴⁵ – ezzel a felütéssel indul *A Regát* címet viselő rész, és mintegy meg is előlegezi az utazást az apa szüleihez: „A bukaresti Apu, akit Călinnak hívnak, tegnap jött, és most azért, hogy engem elvigyen. Bukaresten át Maluba. Azt mesélte, hogy Malu valamikor ugyanolyan volt neki, mint nekem itt. Ő ott ugyanolyan kicsit volt, mint most én itt.”⁴⁶

A családi viszonyokkal párhuzamosan bemutatott tájegységek (egyfelől Dél-Erdély avagy Szászföld, Olténia, másfelől Németország) ábrázolása szorosan összekapcsolódik a regényben ezek eltérő szokásaival, kulturális különbségeivel, melyek többnyire ismeretlenek a kisgyerek számára. A negyedik részben ez a körkép kiegészül az apai nagyszülőkkel és így Munténia déli részével, konkrétan egy, az Orsova fekvéséhez hasonló, tehát Duna-menti és határon fekvő településre, Malura irányul az elbeszélő figyelme. Az új tájegység és ezzel együtt a család további részének megismerése szorosan kapcsolódik az utazás motívumához, melyre az eddigiek során nem volt példa a regényben, ráadásul ennek az utazásnak köszönhető, hogy a kisfiú eljut Bukarestbe is, szülei lakhelyére.

43 Vö. „A kicsit megismerem az orra hegyén lévő karikáról, Mercedes – mi úgy mondjuk, *Märzeedes*. Reininek is van, de nem fehér, hanem piros, nemrég cserélte Reluval öt golyós rágóguimért. Csakhogy ez a fehér Mercedes igazi, és ahogy kinéz, akár *németországi* is lehet. A benne ülő két alak nem látszik a szélvédő csillogó üvege mögött. A nagybácsi! Nem hiszek a szememnek: egyszerre két nagybácsi, és úgy látszik, mindketten *Németországból* jöttek a fehér Mercedesszel – és mindketten hozzánk! Nem tudom, mit is csináljak, még egy kicsit ott maradok a többi gyerekekkel, ők is mind a kicsit bámulják.” *Uo.*, 69.

44 Vö. „Amikor suttogva megkérdeztem titokban, kik ezek a vendégek, nagyokat pislog fekete keretes szemüvege mögött, és ő is suttogva felel: – Az oltyán nagybácsidék. Vannak oltyán nagybácsik is! A két fogalom sehogy se illik össze. Még soha senkit sem hallottam a Vár utcában oltyán nagybácsikat emlegetni. Csak most jövők rá, hogy a szatyrokat, zacskókat és kukoricacsutkával bedugott demizsonokat nem követik majd a tömött bőröndök és táskák, mert a kocsi sem fehér Mercedes, hanem világoskék Dacia, ami egy szelet krumplival indul, és a turo, bor, vágott tyúk és a nedves újságok között a csomagtartóban nincs is helye az illatos rágóguimról, ízletesen csomagolt édességekről szőtt reményeknek. [...] – Az uramék hatan vannak testvérek, és a többi öt mind a Regátban él – magyarázza Nagymama a szomszédasszonyának, Paula Tanténak másnap, és egy kicsit leül melléje a fehér fonott fotelba a kapu elé.” *Uo.*, 132–135.

45 *Uo.*, 163. [Kiemelés az eredetiben.]

46 *Uo.*

Amint később a Duna, úgy már az utazás elején az Olt is meghatározó szerephez jut a tájat megkonstruáló leírásban, ez utóbbi megjelenését a Duna későbbi funkciójának megelőlegezéseként is olvashatjuk.

Egy darabig kívülről, a végeérhetetlen erdőn át követ minket egy széles, szürkészöld folyó – az Olt. Németül *Alt*, ami románul „öreg”-et jelent. Mondják, hogy nem messze folyik a városunktól, hogy aztán a hegyeken áttörve előbújjon a Regátban, ahol szélesebb és gyorsabb, átfolyik Olténian, és nagy erővel ömlik a széles Dunába. [...] Mintha az Olt volna a határ az itt és a világ többi része között, olyan határ, amin sokan átmennek, de csak kevesen jönnek be, mint Nagyapa.⁴⁷

Ugyanakkor az utazás leírása egyúttal az ismerős táj topográfiai szimbólumait is felvonultatja, egyrészt a végeláthatatlan erdőket, a hegyeket, melyek meghatározó módon vannak jelen a tájkép szerkezetében. Erre világít rá a falu felé tartó utazás végének megjelenítése, mely éppen ennek ellenpárjaként értelmezhető: „Kis idő múlva kiértünk Giurgiuból, a síkságba nyúló úton haladunk, aztán két sűrű bokorsor között jobbra lekanyarodunk a két falu közötti lakatlan vidéken. Ameddig szem ellát – csak síkság.” Az itt felsejülő ismeretlenséget, idegenséget erősítik meg azok a passzusok is, melyek a falu térszerkezetének bemutatására fókuszálnak, mely – bár, mint az elbeszélő fogalmaz, hasonlít Zsiberkre,⁴⁸ mégis – egészen más, mint az eddig ismert települések. És éppen ennek kapcsán összevetésre kerül a dél-erdélyi szász és a munténiai román falvak építkezési kultúrája, amiből nem csupán az építészeti eltérésekre világlik fény, hanem egyúttal a tájkonstrukció ellentétére is: míg az egyik az erdőkkel, hegyekkel, magas kerítésekkel zárttságot jelenít meg, addig a végeláthatatlan síkság, a nyitott udvarok, szellős kerítések nyitottságot képviselnek.

Ez a nyitottság és a síkság szimbolizálta végtelenség bukkan föl a Duna megjelenítésében is. A Duna ennyiben nem bontja meg a táj összképét, ezen jellegzetessége révén sokkal inkább az eddigiek kiegészítője vagy folytatása. Mindez kiegészül az ég és a folyó összeolvadásának leírásával, mely mintha megszüntetné a lent és a fent elválasztottságát, egyfajta végtelen tágasság képét hozza létre.

Még megyünk egy darabig a sima ösvényen – és egyszer csak véget ér. Az erdő. Az ösvény. Az árnyék. Minden. Megtörik és eltűnik. Ami a szemünk elé tárul az erdő szélén, az első pillanatban a derűs, tiszta kék égre emlékeztet. Folyékony ég. Ami csak távolról és ferdén nézve tükrözi a derűs

47 *Uo.*, 166. [Kiemelés az eredetiben.]

48 Vö. „A falu olyan, mint Zsiberk. Csak itt nincsenek erdők és hegyek. És nincs Otata. És nincsenek nagy házak, se magas csűrök. És nem beszélnek szászul. Általában semmi sincs, ami nekem Zsiberkből ismerős. Tulajdonképpen egyáltalán nem olyan, mint Zsiberk. Alacsony, keskeny házak, végignyúlnak az udvaron, egyik végük az utca felé, mint egy félénk váll, miközben Zsiberkben és a mi utcánkban a házak szemből néznek az utcára, összeérnek egymással a tetők, és a magas, fedett kőkapuk, ahogy egymáshoz illeszkednek, a vállak fölé nyúlnak, elzárják és elrejtik maguk mögött az udvarokat. [...] Itt az alacsony ablakok az utcáról is jól belátható udvarokra néznek, mivel a ritkás léckerítés a felnőtteknek még mellig sem ér, nem takarnak el semmit, nem akarnak semmit elrejtetni, de nincs is mit elrejtetniük.” *Uo.*, 184.

kékséget. Mert egyébként az előttünk lévő víz zöldesszürke. A felszínén hosszú hullámfodrok siklanak, összeérnek, megfordulnak, örvénylenek, helyet csinálnak az újabb fodroknak, amelyeket maguk után húznak.

Úgy folyik előttünk a Duna, mint egy kihatott égdarab a földön. A tükrében a felhők nem kristályosan fehérek, és nem változnak állandóan, ahogy a felhők szoktak, hanem merevek, homokosak, és a növényzet takarja őket, állhatatosabbak, hagyják, hogy az ég ringjon közöttük. Szigetek is vannak a víz közepén. Egyik nagy, rajta nagy erdő, a másik lejjebb, pont előtte, kicsi és alacsony, csak homok borítja.⁴⁹

A végtelen és az éggel összeolvadó Duna képét előbb a felhők, végül a szigetek leírása töri meg, a képkonstrukció logikája a folyó és ég egybevonása után a felhők és a szigetek egymásraíródásával folytatódik. A leírásra az apa és testvérei, továbbá a kisfiú és unokatestvérei kirándulása teremt lehetőséget, akik a Duna partján egy csónakba ülve áteveznek az egyik, Románia és Bulgária közös folyószakaszán lévő szigetre. Immár a folyón evezve a Dunát már nem csupán a végtelenség jellemzi, hanem egyúttal határjellege is, hiszen az apa a határőrök jelenlétét firtató kérdésére érkező válasz ebbe az irányba mozdítja az eddig kialakított képet: „Járkálnak, de ritkán, mert ez nem a jugoszláv határ. Ismerem a főnököt. Nem csinálunk semmit, csak megnézzük a szigetet, ami a miénk. Mit keressünk Bulgáriában?”⁵⁰ A határként és végtelen területként való értelmezés kiegészül azzal a megszemélyesítéssel, melyet az elbeszélő kisfiú használ visszatérően a Dunával kapcsolatosan („A csónakban mindenki hallgat, mintha nem akarnák felébreszteni álmából az óriás Dunát.”;⁵¹ „Be kell érnem azzal, hogy a csónak szélétől karnyújtásnyira nézem a Dunát, és az ujjammal, beletúrhatok a síkos hajfűrtjeibe.”⁵²), mely ennek köszönhetően aktív és önálló akarral rendelkező cselekvőként is érthető, nem csupán passzív tájelemként. (Az már egy következő és messze vezető kérdés lehetne, hogy az előbb idézett hasonlatok mennyire értelmezhetőek gyermeknyelvi megszólalásként.)

A partra leérkező és a csónakba beszálló utazók párbeszédének témája a szárazföldtől való távolodással jelentősen megváltozik, előbb a Duna tere, majd maga a sziget az, melyek e változást lehetővé teszik. Míg addig általánosságban folyt a párbeszéd, addig a Dunán való csónakázás, majd a szigeten eltöltött idő alatt politikai, az elnyomó rendszert illető vélemények megsokasodnak, és korábban nem tapasztalt nyíltsággal beszélgetnek egymással a társaság felnőtt tagjai. Egy ideig még feszélyezi őket a part közelsége, hogy esetleg meghallja valaki társalgásukat, de amint egyre közelebb kerülnek a szigethez, a véleménynyilvánítás nyíltabbá és hevesebbé válik.⁵³

49 Uo., 195–196.

50 Uo., 196.

51 Uo., 197.

52 Uo., 198.

53 Vö. „Ahogy közeledünk a parthoz, Apu egyre dühösebb.” Uo., 205.; „Pár pillanatra csend támad, a három testvér tekintete önkéntelenül siklik minden irányba, mintha meg akarnának győződni, hogy senki sincs a közelben, aki hallhatta őket. Végül a három tekintet megint a csónakban találkozik. Nem, sehol senki. Csak a víz, az evezők és mellettük a sziget. Meg én.” Uo., 207.

Itt kerül szóba például Marin Preda *Deliru*⁵⁴ című kötete, mely élénk vitákra adott okot a hetvenes években, mivel Antonescu marsall szerepét a második világháborúban kétértelműen ábrázolja. Azonban Florian szövegében maga a könyv megemlézése a kisfiú reflexióinak köszönhetően a terek összevetésére⁵⁵ is lehetőséget teremt, míg az erdélyi szász faluban elzártan, a négy fal között a rádiót hallgatva⁵⁶ kerül említésre a fentebbi kötet, addig másodszor a Dunán, a szigethez közeledve nyílik arra lehetőség, hogy a politikailag kényes témáról és kötetéről szó essen. A szigetre való átutazás e tekintetben metaforikusan is értelmezhető, hiszen maga az utazás, az új terek [Duna, sziget] teszik lehetővé egyrészt az aktuális politikai események megtárgyalását, másrészt az apa politikai ellehetetlenítésének felelevenítését. Mindez a szöveg narratív építkezését tekintve is megfigyelhető, hiszen a Dunán való utazás és a szigeten eltöltött idő reprezentációja során szinte teljes mértékben eltűnnek a leíró narratív elemek, a jelenetkezés elsősorban az aktuálpolitikát érintő vagy a múlt felelevenítésére szolgáló párbeszédre épül, vagyis a Duna, majd elsősorban a sziget tere teremti meg a nyílt beszéd és az emlékezés lehetőségét.

Szigetek – reprezentációk – variációk

Szálinger Balázs és Claudiu M. Florian köteteiben – mint láthattuk – eltérő szerepet és funkciót tölt be a szigetek bemutatása és ábrázolása. Az *Al-dunai álom* című szövegben Ada Kaleh hajdani nyomai és a róla szóló szép- és szakirodalmi reprezentációk Orsova meglévő és éppen a szöveg által létrehozott ábrázolásának konkurens, diskurzust alakító tényezőjévé válnak. Ada Kaleh történetét, felépített narratíváit a Szálinger-szöveg az emlékezés és ennek folyamatának mintázataként, jó gyakorlatként olvassa és értelmezi, melyet – részben ezt lebontva – Orsova reprezentációjának felépítésében és kialakításában használ fel és ki. Amikor az al-dunai vidéket bemutató útirajz azt sugallja, hogy Ada Kalehről szóló diskurzus elfedi Orsova lehetséges történetét, és a szöveg egészével mintegy ennek lebontására és átalakítására is kísérletet tesz, mintha egy olyan diskurzusalakító gyakorlatot fedezhetnénk fel a háttérben, mely jelentős módon meghatározta az egymással versengő kelet-európai nemzeti narratívák egymáshoz való viszonyulását. Miközben itt alapvetően nem a nemzeti szempont a meghatározó, hanem vállaltan a többkultúrájú Orsova felmutatása és emlékének

54 Marin Preda, *Delirul*, Cartea românească, București, 1975. Németül: Marin Preda, *Der große Wahnsinn*, übersetzt von Werner Söllner, Kriterion, București, 1980.; Marin Preda, *Delirium. Roman aus dem Bukarest der vierziger Jahre*, übersetzt von Olga Opreșcu, Verlag der Nation, Berlin, 1984.

55 Vö. „A fekete rádióban az utóbbi időben többször volt szó *A delíriumról*.” Florian, *Játszadózások kora*, 200.

56 A rádióhallgatás jelenete már az első fejezetben megjelenik, ahol a hallgatott csatorna nevének elhallgatása, továbbá a meghallgatott adás megbeszélésének körülményei jelzik a politikailag veszélyes témát. Vö. „A lekerekített sarkú fekete doboz közepén kicsi zöld lámpa világít, a rádió neve Blaupunkt, ami románul »kék pontot« jelent. [...] Már jól ismerek néhány adót, a hangszóró szövetén át minden este elsípölják a szignált, mint egy tücsökfészék. Pont erre vár Nagymama és Nagyapa, akkor egyikük a gombokhoz ugrik, csavargatja, aztán fekszenek egymás mellett, fejük a párnán, a hangszóróhoz közel. [...] Legtöbbször gonosz meséket hallgatnak. Jókat nem mondanak annyiszor a fekete rádióban, mint a barnásvörös tévében. Abban majdnem minden mese szép. [...] Néha nevetnek rajta, vagy mérgesen rövidetek fújnak, vagy egyetértően és halkán kiegészítik a hallottakat, amíg végül a mese után, amikor megismétlik a szignált, kikapcsolják a rádiót, és suttogva megbeszélnek a hallottakat, az összes figyelemre méltó véleményt, aztán átadják magukat az álomnak.” Uo., 45.

a megőrzése, mégis egy olyan gyakorlat által történik mindez, mely részben egyfajta gyarmatosító logikára épül. Ada Kaleh, tehát a sziget szerepe és funkciója ebben a konstrukcióban az ellenpont, vagy pontosabban az a hely, mely a szöveg építkezésének és működésének köszönhetően Orsovára emlékezteti az olvasót és lehetőség szerint az utókort.

Ezzel szemben Florian regényében a sziget szerepe és funkciója részben másfajta megvilágításba kerül. Miközben e szöveg esetén sem tekinthetünk el az imagológiai nézőpontoktól, hiszen míg a dél-erdélyi táj zártságával, addig a román Regát nyíltságával, végtelenségével van jelen, a Dunának és a szigetnek köszönhetően egy olyan nézőpont és értelmezési lehetőség is felmerül, mely révén nem versengő tájkonstrukciókról beszélhetünk, hanem a terek másfajta lehetőségeiről. A Duna és a névtelen sziget tere a hallgatás felszabadítását teszi lehetővé, és ezzel együtt – a nyílt párbeszéden keresztül – a múlt feltárására, megvitatására, tehát a nem cenzúrázott emlékezésre is lehetőség adódik. Ennek köszönhetően Florian regényében a gyermeki nézőpontból elmesélt történet számára a sziget a családi és nemzeti múlthoz való hozzáférés emlékezhelyeként működik, tehát nem csupán a tájkép megkonstruálásában van jelentősége, hanem az emlékezetkonstrukcióban is lényeges szerepet tölt be.

A két elemzett szöveg szigetreprezentációi tehát a tematikus célt tekintve eltérnek egymástól. Ugyanakkor a szigetek funkciói a szövegek táj- és emlékezetkonstrukcióit illetően megegyeznek, továbbá látványos és nem utolsósorban a szövegalkotási technikákban tetten érhető megoldások figyelhetők meg, és ezek mind Szálinger, mind Florian kötetének prózapoétikáját meghatározzák. Szálingernél a szigetreprezentáció a számos megemlített és szó szerint idézett szöveg kapcsán az intertextualitás technikáit mozgósítja, míg a városreprezentáció esetén az oralitás, az emlékezők megkérdezése játszik fontos szerepet, és az így szerzett tudás rögzítőjévé maga az *Al-dunai álmom* című szöveg válik, mely egyszerre mutatja be az anyaggyűjtés kétféle (nem mellékesen, filológiai) tevékenységét, és lesz szöveggé a már meglévő, az al-dunai tájegységet tematizáló szövegkorpusz részévé. Ennyiben megállapíthatjuk, hogy Szálinger kötetének szövegalkotási eljárásait a felidézés és a lejegyzés technikái alakítják, és míg előbbihez a sziget, addig utóbbihoz a város reprezentációja kapcsolható. Claudiu M. Florian szövege esetén a leírásokat és a narrátori kommentárokat felváltó dramatizált, tehát szinte csak párbeszédekből épülő jelenetek inszcenírozása a Dunán való csónakúthoz, lényegileg a szigeten tett kiránduláshoz kapcsolódik, tehát a szigetreprezentáció itt is együtt jár a szövegalkotási technika megváltozásával.

A szigetábrázolásokat jelölő prózapoétikai megoldások mellett mindkét esetben azt is felfedezhetjük, hogy mindkét szöveg eljárásai révén illeszkedik a kelet-európai régiót középpontba helyező művek sorába, melyek – mint például Esterházy Péter *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, Andrzej Stasiuk *Utazás Babadagba*, Esther Kinsky *Banatsko* vagy Kiss Noémi *Rongyos ékszerdoboz* című könyvei – hasonló kérdésselvetések és poétikai megoldások révén hozzák szóba Kelet-Európa újra és újra átitrt többkultúrájú terét.